

V období ekonomické a politické transformace naší společnosti se významně změnilo chování obyvatelstva, a to ve všech sférách života obnoveného občanství. Nově získaná politická svoboda vede k větší samostatnosti jednotlivců i jejich organizací a k nutnosti řešení nových problémů a rozhodování. Změnilo se a stále se ještě mění chování ve sféře ekonomické aktivity, spotřeby, v pohledu na úlohu vzdělání a kvalifikace, ve způsobu využívání volného času a rekreace – jednoduše řečeno změnil se, ale dosud nestabilizoval nový životní styl lidí, zejména pak mladé generace. Objevují se některé dříve potlačené nebo skryté skutečnosti jako je nezaměstnanost, plošná i profesní, diferencovaná věkově a regionálně; v některých oblastech nejsou dosud plně rozvinuty tržní mechanismy, nebyla provedena plná deregulace nájemného s odpovídající koncepcí sociálního nájemného, nebyly dosud vytvořeny dostatečné podmínky pro nezbytnou profesionální a územní mobilitu, nejsou dostatečné kapacity škol pro zájemce o studium, v počátcích je příprava systémů celoživotního vzdělávání aj.

Je pochopitelné, že uvedené změny související s celkovou společenskou transformací nutně ovlivnily také demografické chování obyvatelstva, a to zejména jeho mladší části, která se rozhodující měrou podílí na demografické reprodukci. V této souvislosti je vhodné připomenout, že významné změny v demografickém chování proběhly také v západoevropských zemích již před 20–30 lety, a to v jiných sociálních a ekonomických podmínkách. Některými demografy byly označeny jako druhý demografický přechod. Probíhaly postupně v relativně delším časovém období a také v těchto zemích byly reakcí na měnící se životní podmínky a prosazování nových životních plánů v rámci měnícího se způsobu života. V naší populaci se však tehdy neprojevovaly a proto jejich nástup po roce 1989 měl mnohem dramatičtější průběh. V podstatě během 5–6 let došlo u nás k velmi výraznému poklesu intenzity sňatečnosti a porodnosti a Česko se tak v posledních letech dostalo mezi země s nejnižší úrovní plodnosti na světě.

Mění se demografická situace zvýšila význam studia těchto procesů a jejich hodnocení. V rámci svých vědecko-pedagogických aktivit katedra demografie a geodemografie Přírodovědecké fakulty University Karlovy v Praze systematicky sleduje populační vývoj; v uplynulých letech připravila již sedm podrobných analýz (1994–2000) a předkládaný rozbor je již osmý v této řadě. Kromě toho byly vydány dvě publikace v anglickém jazyce (1996 a 1999), částečně upravené pro odbornou veřejnost a zájemce v zahraničí. Analýzy a publikace byly podpořeny Grantovou agenturou České republiky (grant č. 205/00/1091); bez této podpory by nebylo možné takový víceletý projekt uskutečnit.

Publikace Populační vývoj České republiky byly v minulých letech podnětem pro přípravu a vydání obdobné analýzy za Slovenskou republiku (Výzkumné demografické centrum při INFOSTAT, Bratislava). I když ve slovenské publikaci nebylo použito při všech analýzách stejných postupů a tím nejsou některé výsledky plně srovnatelné, lze spolehlivě hodnotit, jak se rozdělení státu projevilo v obou jeho bývalých částech v úrovni a struktuře základních demografických procesů. Dřívější stejná legislativa a postupně vznikající shodný životní styl obyvatelstva Česka a Slovenska vedly k vyrovnávání sociálních, ekonomických a kulturních podmínek demografické reprodukce a tím také k podobnému populačnímu klimatu a ve výsledku i populačnímu vývoji. Tato tradice bude určitou dobu ještě přezít, i když se postupně budou prosazovat odlišné podmínky demografického chování v obou zemích.

Cílem jednotlivých analýz demografických procesů týkajících se vždy daného roku v návaznosti na předcházející období bylo na podkladě podrobných, někdy i nestandardních ukazatelů hodnotit naši populační situaci a poukázat na změny v jejích jednotlivých složkách. K tomu je nutné mít v časových řadách plně srovnatelné údaje, aby takové hodnocení mohlo vycházet z nezpochybnitelných hodnot ukazatelů. V samotném hodnocení a v interpretaci provedených analýz se již mohou názory odlišovat. Platí to jak pro hodnocení jednotlivých zemí, tak i pro mezinárodní srovnávání – a pokud jde o evropské země, zejména pro hodnocení populační situace postkomunistických zemí. Přitom mezinárodní srovnávání populačního vývoje je velmi důležité a v určitém slova smyslu nahrazuje experiment v přírodovědných disciplínách. Proto jsme v tomto roce již podruhé věnovali druhou část publikace podrobnému porovnání demografické situace evropských zemí.

Změny demografické situace Česka jsou důsledkem dalšího rozvoje společnosti a jedinců, který s sebou přináší nové přístupy k manželskému či partnerskému životu. Vyspělá ekonomika zaměřená na růst výkonnosti vyžaduje zvýšenou flexibilitu pracovní síly; k té lze přispět mj. také zmenšením rozsahu životních „závazků“ ve vztahu k partnerovi v manželství či v nesezdaném soužití a ve vztahu k dětem. Z demografických analýz je však zároveň patrné, že současná nízká úroveň sňatečnosti a porodnosti je

Nové demografické chování je důsledkem hlubokých změn jeho podmínek

také důsledkem časového posouvání, tzv. časování sňatků a následně porodů do vyššího věku matek. Dřívější východoevropský model vstupu do manželství a narození dětí v nízkém věku byl ovlivněn na jedné straně omezenými možnostmi seberealizace jednotlivců v jiných směrech, avšak zároveň také relativní sociální a ekonomickou jistotou, i když v politických podmínkách totalitního systému. Lze předpokládat, že po zvýšení průměrného věku snoubenců a matek prvních dětí na úroveň západoevropských zemí počty sňatků a narozených dětí u nás opět vzrostou, i když to nemusí být na dřívější úrovni. Tento proces může trvat ještě několik let a zejména vzhledem k jeho složité podmíněnosti lze ho jen obtížně předvídat. Dochází totiž ke zvýšené konkurenci rodinného života s rozšiřujícími se možnostmi seberealizace mladých lidí v nových a měnících se životních podmínkách (prodlužuje se doba získávání vzdělání, kvalifikace a praxe, realizují se cenné možnosti studia a zaměstnání v zahraničí, rozšiřují se možnosti seberealizace ve sportu i v oblasti kulturní apod.).

Zvyšuje se počet i podíl dětí narozených mimo manželství, který odpovídá jak značnému vzestupu počtu mladých svobodných lidí, tak změnám postoje společnosti k partnerskému soužití i mateřství bez stálého partnera; to se projevuje také ve vytváření celkového populačního klimatu. Pokračující růst počtu dětí narozených mimo manželství však dosud zdaleka nekompenzuje snížení úrovně plodnosti vdaných žen. Na základě výsledků různých průzkumů lze však dojít k závěru, že uzavření sňatku pokládají mladí lidé stále za důležitou událost ve svém životě, i když třeba až po určitém přechodném období nesezdaného soužití. Neméně významná je skutečnost, že převážná většina mladých lidí si přála mít dvě děti. To je velmi důležité zjištění a lze pouze konkretizovat, které podmínky spolupůsobí na demografické chování kromě těch, které byly již v obecné formě charakterizovány. Je to nejen delší doba přípravy na ekonomickou aktivitu, ale též značná úroveň nezaměstnanosti zejména absolventů škol bez praxe, často za současného nesouladu nabídky a poptávky po zaměstnání z hlediska požadované nebo nabízené kvalifikace. Negativním faktorem je i nerozvinutý trh s byty a obtížnost jejich získání zejména z finančních důvodů také v důsledku nedokončené deregulace nájemného a opuštění různých dříve výhodných forem bytové výstavby (např. podpory družstevní bytové výstavby). Tržní ekonomika vedla k ukončení dotací zboží pro děti a tím k racionálnější spotřebě na jedné straně, ale současně ke zvýšení nákladů na děti na straně druhé. Ve skupinách obyvatelstva s nižší příjmovou úrovní to mohlo vést k významnému ovlivnění jejich rozhodování o počtu dětí a jejich časování. Podobně zvýšená konkurence na trhu práce zhoršila situaci žen s malými dětmi po ukončení mateřské nebo rodičovské dovolené, která již dříve nebyla jednoduchá (možnost práce na zkrácenou pracovní dobu nebo úprava pracovní doby, dostatečná nabídka míst v jeslích a mateřských školkách, zvyšující se cena pobytu dětí v nich atd.).

Vytváření populačního klimatu je velmi složitý proces, který nelze jednoduše popsat. Výsledné rozhodnutí zda mít nebo nemít dítě, resp. kdy (v kterém věku) je kombinací všech příznivých i nepříznivých podmínek, jejichž váha je v každém individuálním případě jiná a zároveň velmi proměnlivá. Prvním krokem je založení manželského nebo partnerského vztahu, pakliže se žena nerozhodne mít dítě bez něho (zatím je to spíše výjimkou, která se týká zejména starších žen a úroveň plodnosti neovlivňuje). Na vytvoření trvalého partnerského vztahu působí především uplatnění v pracovním procesu a kvalita životních perspektiv. K tomu se připojuje důležitá podmínka možnosti získání bytu. Problémy spojené s výchovou dětí získávají partneri před jejich narozením pouze zprostředkovaně a nelze je považovat za primární, přestože představy o počtu chtěných dětí se vytvářejí zejména u dívek již ve školním věku, velmi často pod vlivem jejich vlastního rodinného prostředí.

Trvalejší partnerský vztah alespoň v našich podmínkách vede dříve nebo později k většinou k uzavření formálního sňatku a zpravidla pak také k narození prvního dítěte. Platí to také o stálých partnerských vztazích v těch zemích, kde se nesezdaná soužití považují za právně i fakticky rovnocenná formálně uzavřeným manželstvím. Vliv nákladů na výchovu a materiální zabezpečení prvorozeného dítěte se začne uplatňovat bezprostředně až po jeho narození, kdy se opět mění názory této skupiny partnerů na počet i dobu narození dalších dětí. Teprve v této době se dotváří přání mít druhé, ev. další dítě. Potvrzují to i některá šetření populačního klimatu, která ukazují na pokles počtu chtěných dětí u matek s malými dětmi ve srovnání s ženami svobodnými nebo i vdanými, ale před narozením jejich prvního dítěte. K tomu přistupuje i možná krize manželských vztahů, která v této fázi společného života není výjimečná a nejednou vede k rozchodu manželů. Takový rozchod nemusí výrazně snížit úroveň plodnosti, jestliže se rozvedená žena znovu provdá; většinou totiž bude chtít upevnit nový partnerský vztah společným dítětem. Pouze z tohoto hlediska nelze tedy rozvod považovat za jednoznačně negativní jev, nepřihlížíme-li ovšem k osudu části dětí z rozpadlých manželství.

Demografická reprodukce je velmi složitě ovlivňovaný proces. Nelze nalézt podmínku, která by mohla mít rozhodující význam za předpokladu ceteris paribus, vždy půjde o kombinaci různých faktorů. Největší význam bude mít vždy ten faktor, který v dané konkrétní situaci je nejvíce pocíťován a přitom

nemusi být materiální povahy. Jestliže zdůrazníme jistě oprávněně význam kvality a stability partnerských vztahů pro úroveň demografické reprodukce, poté je musíme chápat v celkovém kontextu společenské situace, ne pouze jako výraz populačního klimatu, ale celkového společenského klimatu. Pod tímto pojmem se skrývá subjektivní hodnocení situace každého jednotlivce, jeho spokojenost se současným ekonomickým, sociálním a politickým vývojem a odhad předpokladů pro zaměření vývoje budoucího. Zjednodušeně je to možno vyjádřit optimistickým nebo pesimistickým pohledem na budoucnost, dobrou nebo „blbou“ náladou apod. Taková hodnocení hrají důležitou úlohu při jakémkoliv životním rozhodování, neboť zcela stejné materiální podmínky pro dnešní mladé partnery a pro starší generace mohou vést ke zcela protichůdným rozhodnutím.

Při vědomí složitosti demografické reprodukce je důležité sledovat objektivní skutečnosti, které se mohou při vytváření populačního klimatu uplatnit. Je to jen malá část těchto podmínek a nikdy nelze přesně určit těsnost závislosti mezi např. úrovní nezaměstnanosti a úrovní sňatečnosti nebo mezi rozsahem bytové výstavby, finanční dostupností bytů a úrovní plodnosti. Ostatně problematika nezaměstnanosti v tržní ekonomice je jednou z nejdůležitějších otázek ekonomické teorie i praxe a bydlení je důležitým předpokladem uspokojování potřeb obyvatelstva a celkové životní úrovně. Rozhodně neslouží jenom jako podmínka rození dětí. Již proto je těmto skutečnostem věnována taková pozornost, a to nejen v demografii.

Sledujeme-li situaci v bytové výstavbě, je nutné uvést, že ani v roce 2000 se její intenzita příliš nezvýšila; v tomto roce bylo dokončeno 25 tis. bytů oproti 23 tis. v předcházejících dvou letech, z toho pak pouze okolo 6 tis. v bytových domech. Přitom výstavba pouze necelých 5 tis. bytů probíhala se státní podporou. Rychleji však dochází k rekonstrukci a modernizaci staré bytové zástavby, která po dlouhých letech minimální údržby (prakticky v letech 1940–1999) se nacházela někdy až v dezolátním stavu.

Důsledkem udržování nespravedlivých forem regulovaného nájemného je nejen určitý počet neobsazených bytů při současné neuspokojené poptávce po bytech, ale i těžko ekonomicky zdůvodnitelný způsob prodeje bytů, kdy „odstupné“ za uvolnění bytu s regulovaným nájemným se blíží faktické ceně tohoto bytu. V posledních letech se zlepšují možnosti mladých lidí získat vlastní byt po víceletém stavebním spoření pomocí zvýhodněných půjček s dlouhodobou splatností; počet možných účastníků je však omezen rozsahem vyčleněných prostředků a pro řadu mladých lidí zůstává tato možnost nedostupnou stanovením minimálního pracovního příjmu, který by umožňoval půjčky na bydlení splácet.

V roce 2000 se nezměnila příliš ani úroveň nezaměstnanosti. Lze odhadnout, že riziko ztráty zaměstnání se dotýká více než třetiny mladých lidí. V jednotlivých čtvrtletích roku 2000 se udržovala vysoká míra nezaměstnanosti mužů i žen ve věku do 25 let, v dalších dvou věkových skupinách se snižovala. Přesto bez zaměstnání zůstávala každá 7.–8. mladá žena; pravděpodobně šlo velmi často o ženy, které se chtěly vrátit do zaměstnání po rodičovské dovolené.

Tab. 0.1: Nezaměstnanost v průběhu roku 2000 (údaje za jednotlivá čtvrtletí)

Pohlaví	Věková skupina	I.		II.		III.		IV.	
		tis.	%	tis.	%	tis.	%	tis.	%
Muži	20–24	54,8	15,2	48,4	13,7	50,1	14,2	51,6	14,9
	25–29	30,2	7,5	25,6	6,3	26,6	6,4	25,0	6,0
	30–34	24,3	7,1	23,1	6,7	18,4	5,4	16,7	4,9
Ženy	20–24	35,4	13,3	36,5	13,8	37,6	14,3	36,0	13,7
	25–29	39,2	14,7	36,9	13,7	35,2	13,0	35,8	13,3
	30–34	35,1	13,9	36,9	14,5	35,3	13,6	33,0	12,5

Úlohu neuspokojivého trhu s byty a vývoj úrovně nezaměstnanosti na vytváření populačního klimatu nelze podceňovat, ale zároveň je nemůžeme považovat za jediné vysvětlující faktory současné nízké úrovně sňatečnosti a plodnosti. Působí však nepochybně na odkládání vstupu do manželství a tím i narození prvního dítěte do vyššího věku. Tento trend nelze ze sociálního hlediska považovat za negativní, spíše naopak. K rození dětí je potřeba nejen vůle a chtění, ale i určitá „vyzrálost“ a odpovědnost, které se s věkem určité zvyšují. Z lékařského a biologického hlediska se možná jeví tento trend jako nepříznivý, ale sociální hledisko je zde přednější. Zdravotní rizika se někdy přeceňují a někdy mohou mít i účelovou povahu (např. zdůvodňování třídně rodiny ve Francii z hlediska vhodnosti výchovy dětí bylo součástí francouzské pronatalitní politiky).

**Ztížené podmínky
získání vlastního bytu
a nezaměstnanost
mladých lidí – závažné
příčiny změn chování**

Tab. 0.2: Přirozený pohyb obyvatelstva v letech 1960–2000

Průměr let, rok	Střední stav obyvatelstva	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Potraty ¹		Zemřelí		Přirozený přírůstek
					celkem	z toho interrupce	celkem	z toho do 1 roku	
1960–64	9 653 680	77 233	14 039	139 343	79 741	61 327	99 053	2 761	40 290
1965–69	9 847 972	86 666	18 036	141 530	85 317	68 195	111 141	3 130	30 389
1970–74	9 883 684	95 078	23 553	168 334	83 180	63 698	123 231	3 315	45 103
1975–79	10 184 415	92 029	26 080	182 386	80 689	60 385	126 169	3 296	56 217
1980–84	10 319 525	78 981	28 496	142 870	91 216	73 921	132 674	2 175	10 196
1985–89	10 348 786	81 757	30 623	132 236	113 474	98 011	128 982	1 531	3 254
1990–94	10 331 200	72 292	30 232	121 845	98 544	85 352	121 870	1 166	25
1995–99	10 305 496	55 041	30 547	91 441	55 761	44 996	112 547	541	-21 106
1981	10 303 208	77 453	27 608	144 438	89 373	71 574	130 407	2 226	14 031
1982	10 314 321	76 978	27 821	141 738	91 531	74 531	130 765	2 130	10 973
1983	10 322 823	80 417	29 319	137 431	92 033	75 037	134 474	1 997	2 957
1984	10 330 481	81 714	30 514	136 941	96 638	79 534	132 188	1 932	4 753
1985	10 336 742	80 653	30 489	135 881	99 357	83 042	131 641	1 694	4 240
1986	10 340 737	81 638	29 560	133 356	99 452	83 564	132 585	1 639	771
1987	10 348 834	83 773	31 036	130 921	122 822	107 717	127 244	1 577	3 677
1988	10 356 359	81 458	30 652	132 667	125 331	110 031	125 694	1 463	6 973
1989	10 362 257	81 262	31 376	128 356	122 110	107 403	127 747	1 280	609
1990	10 362 740	90 953	32 055	130 564	121 802	107 131	129 166	1 410	1 398
1991	10 308 682	71 973	29 366	129 354	117 039	103 124	124 290	1 343	5 064
1992	10 317 807	74 060	28 572	121 705	106 763	93 435	120 337	1 204	1 368
1993	10 330 607	66 033	30 227	121 025	82 477	69 398	118 185	1 028	2 840
1994	10 336 162	58 440	30 939	106 579	64 640	53 674	117 373	847	-10 794
1995	10 330 759	54 956	31 135	96 097	60 142	49 531	117 913	740	-21 816
1996	10 315 353	53 896	33 113	90 446	58 432	48 086	112 782	547	-22 336
1997	10 303 642	57 804	32 465	90 657	55 457	45 022	112 744	531	-22 087
1998	10 294 943	55 027	32 363	90 535	54 147	42 959	109 527	472	-18 992
1999	10 282 784	53 523	23 657	89 471	50 626	39 382	109 768	413	-20 297
2000	10 272 503	55 321	29 704	90 910	45 993	34 623	109 001	373	-18 091
Průměr let, rok	Sňatky	Rozvody	Živě narození	Zemřelí	Přirozený přírůstek	Potraty	Interrupce	Rozvody na 100 sňatků	Kojenecká úmrtnost
	na 1 000 obyvatel				na 100 narozených				
1960–64	8,0	1,45	14,4	10,3	4,1	56,7	43,6	18,2	19,8
1965–69	8,8	1,83	14,4	11,3	3,1	59,9	47,8	20,8	22,1
1970–74	9,6	2,38	17,0	12,5	4,5	49,1	37,6	24,8	19,7
1975–79	9,0	2,56	17,9	12,4	5,5	44,0	32,9	28,3	18,1
1980–84	7,7	2,76	13,8	12,9	0,9	63,5	51,5	36,1	15,2
1985–89	7,9	2,96	12,8	12,5	0,3	85,4	73,8	37,5	11,6
1990–94	7,0	2,93	11,8	11,8	0,0	80,6	69,8	41,8	9,6
1995–99	5,3	2,96	8,9	10,9	-2,0	60,8	49,0	55,5	5,9
1981	7,5	2,68	14,0	12,7	1,3	61,6	49,3	35,6	15,4
1982	7,5	2,70	13,7	12,7	1,0	64,2	52,3	36,1	15,0
1983	7,8	2,84	13,3	13,0	0,3	66,6	54,3	36,5	14,5
1984	7,9	2,95	13,3	12,8	0,5	70,2	57,8	37,3	14,1
1985	7,8	2,95	13,1	12,7	0,4	72,8	60,8	37,8	12,5
1986	7,9	2,86	12,9	12,8	0,1	74,3	62,4	36,2	12,3
1987	8,1	3,00	12,7	12,3	0,4	93,4	81,9	37,0	12,0
1988	7,9	2,96	12,8	12,1	0,7	94,1	82,6	37,6	11,0
1989	7,8	3,03	12,4	12,3	0,1	94,7	83,3	38,6	10,0
1990	8,8	3,09	12,6	12,5	0,1	92,9	81,7	35,2	10,8
1991	7,0	2,85	12,5	12,1	0,4	90,1	79,4	40,8	10,4
1992	7,2	2,77	11,8	11,7	0,1	87,4	76,5	38,6	9,9
1993	6,4	2,93	11,7	11,4	0,3	67,9	57,1	45,8	8,5
1994	5,7	2,99	10,3	11,4	-1,1	60,4	50,2	52,9	7,9
1995	5,3	3,01	9,3	11,4	-2,1	62,4	51,4	56,7	7,7
1996	5,2	3,21	8,8	10,9	-2,1	64,4	53,0	61,4	6,0
1997	5,6	3,15	8,8	10,9	-2,1	61,0	49,5	56,2	5,9
1998	5,3	3,14	8,8	10,6	-1,8	59,6	47,3	58,8	5,2
1999	5,2	2,30	8,7	10,7	-2,0	56,4	43,9	44,2	4,6
2000	5,4	2,89	8,8	10,6	-1,8	50,4	38,0	53,7	4,1

¹ data o potratech za období 1987–1994 jsou uvedena podle publikací Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR a zahrnují pouze potraty žen s trvalým bydlištěm na území ČR („tuzemky“), bez ukončení mimoděložních těhotenství; od roku 1995 za ženy s trvalým pobytem v ČR

Tab. 0.3: Analytické charakteristiky populačního vývoje v letech 1981–2000

Rok	Podíl svobodných ¹ v %				Průměrný sňatkový věk svobodných		Úhrnná rozvodovost ze 100 sňatků	Úhrnná plodnost na 1 ženu	Podíl narozených v %		Průměrný věk matek		Předmanželské koncepce ³ v %
	mužů		žen						mimo manželství	ve 3. + pořadí ²	celkem	1. dítěte	
	ve věku												
	23	50	20	50	mužů	žen							
1981	58,6	10,8	55,4	3,7	24,8	21,7	31,5	2,00	5,9	18,1	24,7	22,4	51,7
1982	58,3	11,0	56,5	4,3	24,7	21,7	32,1	2,00	6,4	18,0	24,6	22,4	53,7
1983	56,2	10,2	56,1	3,9	24,5	21,7	34,2	1,97	6,8	17,6	24,6	22,4	55,8
1984	55,7	9,8	56,4	4,0	24,5	21,7	35,8	1,97	7,3	16,9	24,6	22,4	56,1
1985	56,4	10,3	57,2	4,1	24,5	21,8	35,9	1,95	7,3	16,4	24,6	22,4	55,8
1986	56,5	10,5	56,7	4,1	24,6	21,7	34,9	1,94	7,4	16,1	24,6	22,4	55,7
1987	55,9	9,9	56,4	4,0	24,5	21,7	36,7	1,91	7,2	15,6	24,7	22,4	55,3
1988	56,2	10,7	56,6	4,4	24,5	21,7	36,3	1,94	7,6	15,8	24,7	22,5	54,6
1989	56,0	10,8	57,5	4,7	24,6	21,8	37,2	1,87	7,9	15,2	24,8	22,5	54,2
1990	48,8	8,9	51,8	3,8	24,0	21,4	38,0	1,89	8,6	15,1	24,8	22,5	54,4
1991	57,3	15,1	61,6	8,6	24,7	22,2	34,8	1,86	9,8	14,4	24,7	22,5	50,6
1992	58,0	14,3	63,5	8,2	24,8	22,5	33,9	1,72	10,7	14,4	24,8	22,5	54,1
1993	64,7	18,2	70,4	12,1	25,4	23,2	36,2	1,67	12,7	14,8	25,0	22,6	54,5
1994	72,4	23,6	78,1	17,5	26,2	23,9	37,5	1,44	14,6	15,4	25,4	22,9	56,4
1995	77,0	26,8	83,2	20,0	26,7	24,6	38,4	1,28	15,6	15,1	25,8	23,3	50,8
1996	80,6	28,6	86,7	22,9	27,1	24,9	41,7	1,18	16,9	15,0	26,1	23,7	49,0
1997	83,0	26,9	88,6	21,3	27,7	25,4	41,9	1,17	17,8	14,7	26,4	24,0	48,1
1998	85,8	29,4	90,7	24,4	28,1	25,8	42,9	1,16	19,0	14,4	26,6	24,4	45,4
1999	88,4	31,2	92,3	25,9	28,5	26,2	32,3	1,13	20,6	14,3	26,9	24,6	43,0
2000	90,1	30,4	93,5	25,5	28,9	26,5	41,2	1,14	21,8	14,4	27,2	24,9	41,6

Rok	Úhrnná umělá potratovost ⁴	Samovolné potraty na 100 narozených dětí	Naděje dožití ve věku				Perinatální úmrtnost ⁵	Přírůstek (úbytek) na 1 000 obyvatel		
			0		60			přirozenou měnou	migrací	celkem
			muži	ženy	muži	ženy				
1981	0,96	12,3	67,18	74,30	14,43	18,46	14,4	1,3	0,1	1,5
1982	1,00	11,9	67,27	74,40	14,38	18,45	14,1	1,0	0,1	1,2
1983	1,01	12,3	67,02	74,25	14,25	18,32	13,3	0,3	0,2	0,5
1984	1,08	12,4	67,31	74,45	14,39	18,46	12,6	0,5	0,2	0,7
1985	1,13	12,0	67,46	74,70	14,38	18,57	11,3	0,4	0,2	0,6
1986	1,14	11,9	67,46	74,62	14,38	18,52	10,9	0,1	0,3	0,4
1987	1,49	11,5	67,83	75,13	14,62	18,91	10,7	0,4	0,3	0,6
1988	1,51	11,5	68,09	75,27	14,75	19,05	10,2	0,7	0,2	0,9
1989	1,50	11,4	68,11	75,40	14,69	19,02	9,3	0,1	0,1	0,2
1990	1,51	11,2	67,54	75,43	14,55	19,16	9,8	0,1	0,1	0,2
1991	1,45	10,7	68,21	75,67	14,99	19,43	9,2	0,4	0,3	0,8
1992	1,29	10,9	68,52	76,11	15,25	19,76	8,4	0,1	1,1	1,3
1993	0,96	10,8	69,28	76,35	15,67	19,79	7,8	0,3	0,5	0,8
1994	0,74	10,2	69,53	76,55	15,86	19,90	6,4	-1,1	1,0	-0,1
1995	0,68	11,0	69,96	76,63	15,94	20,04	6,3	-2,1	1,0	-1,1
1996	0,65	11,3	70,37	77,27	16,25	20,39	6,0	-2,1	1,0	-1,2
1997	0,61	11,4	70,50	77,49	16,39	20,67	5,0	-2,1	1,2	-1,0
1998	0,58	12,3	71,13	78,06	16,72	21,00	5,2	-1,8	0,9	-0,9
1999	0,53	12,4	71,40	78,13	16,85	20,99	5,3	-2,0	0,9	-1,1
2000	0,47	12,4	71,65	78,35	17,02	21,21	4,5	-1,8	0,7	-1,1

¹ data z tabulek sňatečnosti

² z úhrnu živě narozených

³ živě narozené děti do 8 měsíců po sňatku ze 100 živě narozených v manželství v 1. pořadí

⁴ údaje za ženy trvale bydlící v ČR („tuzemky“), od roku 1995 za ženy s trvalým pobytem v ČR

⁵ mrtvě narozené děti a děti zemřelé do 7 dnů z 1 000 narozených

Současně však nelze podceňovat vliv nízkých pracovních příjmů mladých lidí, jen pomalý vzestup jejich životní úrovně, výše přídávků na děti při růstu nákladů na ně, aj. Zdá se, jako by část mladých lidí nenacházela dostatečnou perspektivu pro rozhodnutí o sňatku a narození dítěte (dětí). Je možné, že právě tato situace vede ke změnám v časování i k zesílení diferenciace demografického chování mladé generace. Zároveň je nutné zdůraznit, že situace mladých lidí je součástí a odrazem ekonomického a sociálního vývoje celé společnosti.

V České republice se v průběhu minulých let vytvořily při hodnocení našeho populačního vývoje různé názory, které nevyplývají přímo z výsledných analýz, ale jsou ovlivněny ideologickým postojem jejich zastánců. Populační vývoj České republiky dostal totiž po roce 1990 nové rysy, které vyvolávají různá hodnocení. Od roku 1994 již obyvatelstva nepřibývá přirozenou měnou a v posledních letech nebyl jeho úbytek kompenzován ani pozitivním saldem migrace. Podklady pro výpočet tohoto salda nejsou spolehlivé a úbytek počtu obyvatelů je pravděpodobně větší. Avšak samotný úbytek počtu obyvatelstva ve většině hodnocení nevyvolává větší obavy. Především proto, že zatím není velký a také proto, že celkový ekonomický a společenský rozvoj na svém dnešním stupni není závislý na početní velikosti kterékoliv populace, ale na ekonomické a kulturní vyspělosti jejich členů neboli na jejich kvalitě. Složitější je hodnocení strukturálních změn, ke kterým v této souvislosti dochází ve věkovém složení, především k tzv. demografickému stárnutí. Věková struktura dostává typickou podobu vymírající populace s nízkým podílem dětí a zvyšujícím se podílem osob v postaktivním věku. To je jen zdánlivě a dočasně příznivá situace a v ní se nacházíme právě v současné době; nízký podíl dětí a dosud i starších osob nezatěžuje příliš ekonomicky aktivní složku obyvatelstva, která produkuje společenské bohatství.

Tato situace se však bude brzy měnit v neprospěch ekonomicky aktivních osob. Přestože populační prognózy lze považovat jenom za více nebo méně podložené odhady, s naznačeným vývojem je nutno počítat a najít formy, jak se mu přizpůsobit. Při zachování základních lidských práv, z nichž jedno určuje, že lidé mají právo rozhodnout se svobodně a odpovědně o všech aspektech svého demografického chování, má společnost málo možností přímo ovlivňovat jejich rozhodování (zda a kdy mají uzavřít sňatek nebo zvolit jinou formu partnerského soužití, kolik chtějí mít dětí a kdy je chtějí mít nebo vůbec nemít žádné děti). Může to dělat pouze nepřímou, a to na základě společenského konsensu, vytvářením takových podmínek mladých lidí, ve kterých by se mohli svobodněji rozhodovat o svých životních plánech. Je nutné přiznat, že jakákoliv opatření v této oblasti jsou drahá a předpokladem jejich realizace je rozšířené přerozdělování vyprodukovaných zdrojů. Diskuse otázek populační politiky však již přesahuje rámec této analýzy.

Předkládanou analýzu populačního vývoje České republiky v roce 2000 v návaznosti na celé období od roku 1990 připravil kolektiv autorů uvedený na titulním listě. Jednotlivé kapitoly připravili: Miroslava Mašková (Věková struktura), Lenka Beranová (Sňatečnost), Kryštof Zeman (Rozvodovost), Vladimíra Kantorová (Porodnost), Jiřina Kocourková (Potratovost), Boris Burcin (Úmrtnost), Migrace a Změny počtu obyvatelstva (Dagmar Bartoňová), Milan Kučera (Pohyb obyvatelstva v roce 2001) a Květa Kalibová (Mezinárodní srovnání).

Analýza populačního vývoje vychází z každoročně zpracovaných údajů o pohybu obyvatelstva, publikovaných Českým statistickým úřadem (Pohyb obyvatelstva v daném roce, Bilance obyvatelstva podle rodinného stavu, Stavby obyvatelstva okresů a měst). Údaje o potratech zpracoval a publikoval Ústav pro zdravotnické informace a statistiku (ÚZIS) při ministerstvu zdravotnictví.